

اپنے مُلک کوں آپ وساتوں

ڈاکٹر سعید بھٹا ☆

Abstract

Ahmed Khan Kharul was a hero of 1857 war of independence who inspired the local tribes to fight against the English. He was himself martyred in this campaign. He had seen the rule of Ranjit Singh and of the East India Company. He was highly respected during the reign of Ranjit Singh. It was truly Government of the natives. East India Company humiliated the local tribes according to the policy of the colonizers. It was the political unconsciousness of Ahmed Khan Kharul that the land should be ruled by its own people. It was this motivation that made him whole heartedly participate in the 1857 war of independence.

ساندل بار دے وِسپے وِچ بھٹیاں، وِرکاں تے کھراں دی کھیہہ بازی چراں توں
لگی آئی ہے۔ ایس کھیہن پچھے دو گلاں ذکر یوگ ہن۔ ہک تاں نئی سرداری نہ منی تے دوا
چرائی دیاں جو ہاں۔ اتھے انگریزی راج وِچ نکلیاں نہراں توں پہلاں لوکائی دا ڈھور ڈنگراں
نال وڈاموہ ہاتے باریں وِچ اج وی ڈھوراں نوں مال ای آکھیا ویندا ہے۔ ایہہ تریس قبیلے

☆ ایسوسی ایٹ پروفیسر، شعبہ پنجابی اور نیشنل کالج، جامعہ پنجاب، لاہور۔

کہ دوئے نال چرائی پاروں لڑدے وی رہے۔ اوڑک لڑائیاں توں اک کے شاہ کوٹ نوں
سین من لیا گیا۔ بابا گورو نانک (1539-1469ء) (1) ہوراں ایس جُوہ وچ بندے تے
بندیائی دے سانگے دی پرینا کیتی تاں لوکائی دا مُہاڑ اوہناں دے مت ول ہويا۔ ورک قبیلے
دے کجھ جیاں ایس مت نوں نیا، پر ورکاں دے ایس نوں مذہب نوں قبولن مگروں وی بار
داسیاں دے آپتی سانگیاں وچ کائی تریڑ نہیں پئی۔

کھراں تے ورکاں دے سنک گنگ دی ہک نویکلی تاریخ ہے۔ جدوں ایہہ آپس
وچ کھیہندے تاں انج ناہی ہوندا کہ ساری کھراں قوم کھنے تے ڈانگاں لے کے نکل آوندی۔
انجیں وانگوں ورکاں دی اوہا مونی (شاخ) لڑدی، جیہدے لابھ اُتے سٹ پیندی ہا۔ کھراں
تے ورکاں دیاں دُونیاں مونیہاں دے سانگے انجیں رہندے۔ بھکھی دے سکھاں دا کجھ مال
چوری ہو گیا۔ اوہناں نوں ستار مانے کے کھراں اُتے شک ہا۔ اوہ بھکھی دے سردار امیر سنگھ
نوں ترلا کر دے ہن۔

”امیر سنگھ آکھیا، اوہ تاں گل ای آسان ہے۔ میرے باپ ساہی سنگھ دا تے صالح،
منج دے دا پگڑا۔ باقراں مشری دا بیگے کا کھراں، اوہدا تے میرے پیو ساہی سنگھ دا پگڑا۔ مستی
ناں امین دا سادے کا کھراں، اوہدا تے میرے پیو دا پگڑا۔ گل ای کائی نہیں میں سنیہا پھچساں
گیا مستی الے۔“ (2)

جدوں مستی کھراں امیر سنگھ دے آکھے مال نہیں مڑاؤندا تاں اوہ مستی دا مال مار لیندا
ہے۔ مستی دی دُوئے کھراں ایس کان دھڑ نہیں کریندے کہ کھراں سرداراں دیاں امیر سنگھ دے
پیو ساہی سنگھ نال پگڑیاں دیاں ہوندیاں ہن تے امیر سنگھ نوں اوہ اپنا پتر بھترینا سمجھدے ہن۔
”اوس الے مونیہاں بنگھے کول مجھیں چردیاں ہان مانے کیاں تے اوس مستی دیاں۔“

سکھ اوہناں نوں پے گیا۔ مال مار لیا۔ مستی خان دے پتر بھترے چھڈاون پے تے اوتھے
ست یاں اٹھ مستی دے پتر پوترے مارے گئے۔ مستی خان و گیا تے سارے کھراں کول گیا۔
میرا مال مری گیا تے نالے میرے پتر بھترے دی مری گئے تے میرا ساتھ کرو تے آپاں سکھ
نال لڑیے۔ اودوں ہا باقر مشری دا، اوہدا سکھ نال پگڑا۔ اوہ ایس توں نہ گیا۔ صالح خان وی
کوئی نہ گیا۔ کوئی وڈا کھرل نہ گیا۔“ (3)

مستی کھرل پچھے اچھی چال چلی کہ مل کیاں (راء احمد خان دی وڈھی) تے ورکاں
نوں ڈل کے سٹ گھتیا۔ جیس لڑائی دے میںیں بھے ”امیر سنگھ دی وار“ لکھی۔ (4)
نکئی مسل اٹھارھویں صدی وچ گنجی بار، نیلی بار تے ساندل بار دے علاقے اُتے مل
ماردی ہوئی کمالیے تے سید والے تیکر اپڑ گئی۔ جھامرا وی اودوں سید والے دے پر گئے وچ
آوندا ہا۔ نکئی سردار راجا کنور سنگھ دے اینائی سبھا پاروں اوہنوں راء احمد خان دے دادے راء
امیر یاں اوہدے بھرا میر، مل دے کھرل ماریا۔ (5) ایس ویر دے ہونڈیاں وی نکئی سردار ران
سنگھ دے پتراں بھگوان سنگھ، گیان سنگھ تے خزان سنگھ تے راء احمد خان کا تعلق رہیا۔ ران
سنگھ تے سردار نی کرمودی دھی راج کور نال راجا رنجیت سنگھ داویا ہویا، جیہدے وچوں کھڑک
سنگھ جمیا۔ (6) لوک کہانیاں موجب ایہہ رانی راء احمد خان ہوراں دا حدوں باہلا آدر کریدی ہا۔
صالح، منج دے مگروں اُپیرے کھراں دی پگ راء احمد خان دے سر آوندی ہے۔
ہُن ایس مونی دے آگُو اوہ ہن۔ اوہناں دے سے ای مہاراجا رنجیت سنگھ لہور فتح کر کے
شیخوپورہ تے سید والا دل ودھدا ہے۔ سید والے اکٹھ ہویا۔

”مہاراجا پچھدا گیا۔ ایہہ کون ہے؟ اوہ کون ہے؟ اوہ دسدے گئے تے تعارف ہوندا
گیا۔ رائے احمد خان بھی پاسے کھلے ہان۔ قد اوہناں دا وڈا تے بہت خوبصورت ہان۔ اکٹھ،

ایہہ جوان کون ہے؟ سرکاری بندے کھلے بان۔ ایہہ راء احمد خان ہے کہرل قوم دا سردار۔

رنجیت سنگھ آکھیا، ایہہ میرا بھائی ہے۔“ (7)

بک ہور لوک کہانی وچ مہاراجا رنجیت سنگھ تے راء احمد خان دے سانگے داویروانج

آدندا ہے۔

”عملداری راجا رنجیت سنگھ دی ہوئی ہے۔ رنجیت سنگھ تے احمد خان دی پگ ہوئی

ہے۔“ (8)

مہاراجا رنجیت سنگھ دے سسے گاں کوہن دی مناہی ہا۔ کانڈی وال، تحصیل لالیاں تے

ضلع چنیوٹ دے نسوآنیاں ویاہ تے ست گائیں کوہیاں تاں سکھاں ایس دوش وچ ست

ویہاں نسوآنا چالان کر کے بھیرے دی جیل وچ ڈھک چھڈیا۔ نسوآنیاں راء احمد خان اگے

عرضوئی کیتی تاں اوہناں بھیرے دی جیل وچوں نسوآنیاں نوں کڈھ چھڈیا تے ہور جیہڑے

قیدی ہاں اوہناں نوں وی رہا کردتا۔ ایس واقعے داویروا ڈھولیاں وچ وی آدندا ہے۔

احمد خان چائیاں گھوڑے دیاں واگاں، ٹکے پدھ سفرانے

جاہگاں اوس دے اُتے اپڑ گیا، جتھے حکومت بنائے نیں جیل خانے

راجے رنجیت سنگھ نوں جا بلایا، میرے لگے وندیاں ای ڈھکاں قید کیتیا نیں

تیرا عقل نہ رہ گیا اتھا ہے

ڈھکاں کڈھ کے سکھاں راء دے پیش چا کیتیاں، کائی نہ عذر کیتیا نیں

نسوآنے پھٹ کے خیریں گھر آئے، کلے شکر دے آن بھریانے (9)

اودوں راجا رنجیت سنگھ جموں وچ ہا۔ بھیرے دی جیل بھسن تے ڈھکاں چھڈاؤن

مگروں راء احمد خان ہوریں وی اوہنوں ملن کان اوتھے اپڑ گئے۔

”راجا رنجیت سنگھ آکھیا، راء جی! بہت بُرا کیتا نیں، جیہڑے نسوآنے چھڈے نیں نا ایہناں دی چٹی لے آ۔ احمد خان آکھیا، لٹو چٹی۔ کیہ چٹی ہے؟ اوس آکھیا، روپیہ چار ہجار لے آ۔“ (10)

راء احمد خان مہاراجا رنجیت سنگھ دی سوانی توں چٹی لے کے دھمی اوہدے دربار وچ آ جا وندا ہے۔

”راجا رنجیت سنگھ آکھیا، راء جی! مُڑ چٹی تاں نہ آئی۔ احمد خان آکھیا، چٹی آ جانڈی ہے۔ اتن نوں نوکر آ کے روپیے میج دے اُتے نکا دتے۔ راجا رنجیت سنگھ آکھیا، راج تاں تہاڈا کھرلاں دا ہی ہے نا چٹی وی میں گھتاں تے روپیے وی میرے گھر دے ہون۔ راء احمد خان آکھیا، تیرے تے میرے کھیں گھر وڈے ہوئں“۔ (11)

تھوڑے ورھیاں مگروں ای پیراں بھار کھلوتا ویسب سر پر نے آ ڈھہندا ہے۔ بھاویں مہاراجا رنجیت سنگھ دا ایسٹ انڈیا کمپنی نال 25 اپریل 1809ء نوں ’معاہدہ امرتسر‘ ہویا ہا۔ (12) گورے ایس معاہدے دا گھٹ ای آدر کیتا، پر رنجیت سنگھ دے جگ سدھارن (1839ء) تیکر اوہنوں پڑ وچ نترن دا ہیا وی نہ پیا۔ گورے دی پنجاب اُتے مل مارن دی سدھرتے سکھ سرداراں دی اجوڑ نے ہُن کمپنی کان راہ بنا چھڈے۔ اتھھے وی اوہنوں مسرلال سنگھ، مسرتج سنگھ تے گلاب سنگھ ورگے غدار جو گئے جیہناں پنجاب مہوک دکھایا۔ ایہہ منی پرمنی حقیقت ہے کہ پنجابیاں مدکی، علی وال، سہراؤں، ملتان، گجرات تے چیلینوالی وچ وڈ ملیاں قربانیاں دتیاں، پر اپنیاں دی غداری پاروں 1849ء وچ پنجاب اُتے گورے دا قبضہ ہو گیا۔ (13) ایہدے مگروں کمپنی نے پنجاب کان ’بورڈ آف ایڈمنسٹریشن‘ دیترا۔ (14) ایہدا باہلا کم مالا اگاڑنا، ہیرواں راہیں ہے ہوا چکنی تے من مرضی نال بحری فتح نوں پکیاں کرنا ہا۔ نارمن جی

بیر نے جان نیز دے حوالے نال لکھیا ہے:

"There was no law in the Punjab in those days. Our instructions were to decide all cases by the light of common sense and our own sense of what was just and right." (15)

گورے دی 'کامن سینس' تے آزاد بندے دی کامن سینس وچ لکھاں کوہاں دے پاڑے ہن۔ اوہدی کامن سینس ایہا ہا کہ ایس دیس وچوں دولتاں دے ڈھگ اکٹھے کیٹے ونبج تے ایس کان غلاماں دی کنھی اُتے گوڈا انج منڈیا ونجے کہ ہر گل اُتے آکھن جیہڑی نیت امام دی اوہا اساڈی۔ جیہڑے جیاں ۷ ٹوں آزادی دا سچا شعور ہاتے غلامی دا جولا کدی نہ چھکیا اوہناں دے سنگھوں ایہہ وس لہنی اوکھی ہا۔ ہُن اوہنے فوج تے پولیس راہیں ہر اٹھیندے سرٹوں نوادنا شروع کر دتا۔ ایس ٹپے نوں توڑ چاڑھن کان پنجاب وچ پنچھی جیلاں اُسریاں۔ (16) تھانیداراں تے تحصیلداراں کول انھے اختیار ہان۔ کمپنی راج منکن مگروں وی ایس چالے وچ فرق نہ پیا۔ جیس توں اساڈیاں ڈھوکاں، جھوکاں تے تھینہاں وچ اج وی تھانیدار تے تحصیلدار لتھا ہو یا اکھیندا ہے۔ ایہہ بھادیس اسمانوں لتھے ہوئے ناہن دت وی انھے ہتھ ڈنگوری پاروں ایہناں دا وجکا ہا۔ گورے دا تھینہاں نال وڈا لاجھ ایہو ہا کہ اُتانہہ سرکوئی نہ چائے تے مالا اُگرڈا رہوے۔ مالے دی اُگاڑی کان جوئیاں دے تھینہہ لکھو کے وچ سرکاری کارندے گئے۔ اوہناں کان گورے دا لایا مالا بھرن سوکھا نہ۔ جوئیاں تھینار کھلے چاں کیٹے۔ گورے اوہناں دے نکے وڈیاں نوں گوگیرے جیل وچ آن ڈھکیا۔ ایس سے بار دے کنیں ہور جی شک شھے وچ ڈھکی گئے۔ کنیں بے دوسے ای پھاہے چڑھے۔ ایہہ کار ویکھ کے راء احمد خان ہوراں ڈپٹی کمشنر تے ایکسٹرا اسسٹنٹ کمشنر نال گل کیتی۔ جوئیاں نوں مالا جھبدی بناون کان چھڈ دتا گیا۔ جوئیاں بار واسیاں نوں دسیا کہ جیل وچ کئے وِن دوسے بال تے سوانیاں وی قید ہن۔ ایہہ اج گورے دے پچھلگ لائٹھو میل نوں سمجھ آون مشکل ہے کہ بار واسیاں دے جیون وچ بال تے

سوانی دا کئیہ آدر ہا۔ جیہناں قہیلیاں توں کدی وسیں یاں بے وسیں دی بال قتل ہو یا تاں اوہ ہمیش ڈھنکارے ویندے ہان۔ لوک مناں وچ لکھاں جیلیاں نال وی تھان ناہن بنا سکدے۔ ہن اکھیں ویہدیاں سوانیاں تے بالاں دی قید۔ آنکھی جی ایہہ جیوں کیوں جی سکدے ہان؟ اجیہی صورت حال وچ راء احمد خان ہوریں قیدیاں نوں ملے تے اوہناں نوں ڈھانسا دتی۔ اوہ قیدیاں نوں چھڈاؤن واسطے گوگیرے ونج کے گوریاں نوں ملدے رہے۔ ہک واری تاں گورے اوہناں نوں ڈھکن دی صلاح وی پکائی۔

"Uhmud, Khurral, was again brought into the station and kept for some time under surveillance, but no satisfactory proof of his complicity was discovered. He was released after a time, and entered into heavy recognizances, like the other chiefs of the predatory tribes on the Ravi and Sutlej, not to leave the sudder station without especial permission." (17)

برکلے اوہناں دے اُتے بندوق دے فار وی کہتے، پر اوہ بیڑی تے بہہ کے دریا دے دُوئے کنڈھے اپڑ گئے۔ (18) ایس سے جھامرے نوں اگیں لکیاں۔ بندے قید ہوئے۔ مال مارے گئے۔ پنجاب دے سرکنڈھویں سورے نال ایہہ سلوک ہاتاں دُوئے بار وایاں دا جیوں کیہ ہوئی؟ ایتھوں سچ سبھا سکا کڈھیا جاسکدا ہے۔

راء احمد خان ہوراں دی لوک روایتاں موجب 1857ء وچ 80 یاں 82 ورھے عمر دی ویندی ہے۔ اوہناں پورا جیوں آنکھ نال بتایا تے نماںیاں دے ساہ نال ساہ لیا۔ پنجاب دی راٹھا چاری ایہا ہا کہ سچا راٹھ کسے نماںے اُتے ہوندا دھروہ وکھ ای نہ سکدا تے اجیہے موقعیاں اُتے اوہ جان دی بازی لا دیندا۔ جدوں راٹھاں دیاں 1857ء دی جنگ بارے صلاحیں ہور رہیاں ہان تاں نبی بخش آگواہی صلاح دتی کہ سید والے گورے نوں بنگلے اُسارے ہن اوہناں اُتے ہلا کیتا ونجے۔

راء احمد آکھیا: آپاں تاں لڑنا نال انگریز دے، استھے مارے جاسن سپاہی

وچارے (19)

اوہ جاندے ہان کہ تھانے تے فوج دے سپاہی نمائے جی ہوندے ہن، جیہوے پیٹ دے دوزخ کان گورے دیاں بندوقاں چیندے ہن۔ ایہہ وچوں اساڈے نال دے ہن۔ ایہناں دے نال لڑیاں کیہ فرق پینا ہے؟ اساڈا اصل ویری تاں گورا ہے جیسے دیس واسیاں کان جیون تندور کیتا ہویا ہے۔ ایہی اوہناں دی شخصیت دا ہک وڈا گن ہا کہ نمائیاں ٹوں کجنا تے ڈاڈھیاں ٹوں ساہویاں ہوننا۔

اوہناں دے جیون وچ دو راج آئے۔ ہک پاسے تاں ویر ورو دھ ہونڈیاں وی دھیاں دھینیں دا آدر نہ مکلیا تے جتھے راج ٹوں بچ لگن لگی تاں کسے دھینن اوہدے اُتے پردہ پا کے سانگے ٹوں لیک نہ لگن دتی۔ دو آگورے دا راج ہا۔ اوہدے راج وچ بار دے ون دوسے سورے پھاہے لگے تے سوانیاں، بالاں ٹوں وی اگلیاں جیل وچ چاں سٹیا۔ جے راء احمد خان ہوراں آکھیا کہ ایہہ انیاں اسانوں وارا نہیں کھاوندتاں اوہناں ٹوں قید کرن دی کوشش وی کیتی گئی تے شھے وچ فار وی کھولے گئے۔ اوہناں دے موہرے جیون دے دو تپے ہان۔ بھیرے دی جیل وچوں ون دوسیاں ڈھکاں چھڈائیاں تاں اوہوکی سرکار آدر نال ٹوریا۔ خورے من وچ ان حق اُتے ہونن دا احساس وی پنگریا ہووے۔ دُوئے بنے گوگیرے دی جیل۔ گورے کیتی کرتی تے پانی پھیر چھڈیا۔ ہک اجیہا آزاد بندہ جیس ساری حیاتی منکھتا تے بندیاں کان واری ہووے اوہنوں ایہہ گل کدوں وارا کھاندی ہا۔ اوہناں دے اچیت وچ دیسی بندے تے دیسی راج دی سوچھ ای ہا جیس پاروں اوہناں گورے دیاں نینہاں کھڈالن کان 21 ستمبر 1857ء ٹوں اپنی جان دا نذرانہ پیش کیتا تے آون والیاں پیڑھیاں ٹوں اکھی جیون دا ول سکھایا۔

حوالے/حواشی

- 1 Sant Singh Sekhon, Kartar Singh Duggal, A History of Punjabi Literature (New Delhi: Sahitya Akademi, 1992)27.
- 2 سعید بھٹا، ”مستی کھرل“، ترجمان، 2.4 (2008ء): 91-92۔
- 3 سعید بھٹا ”مستی کھرل“، 92۔
- 4 میاں بھما، ”امیر سنگھ دی وار“، مملوکہ سعید بھٹا۔
- 5 ”دی پنجاب چیفس“ صفحہ 233 اُتے کنور سنگھ دا مرن درھا 1780ء لکھیا ہویا ہے۔ بھگت سنگھ ہوراں ”اے ہسٹری آف دی سکھ مسلز“ 53-252 اُتے بوٹے شاہ دے حوالے نال لکھیا ہے کہ کنور سنگھ نوں امیر (مل دے) کھرل ماریا ہا جیہدے وٹے وچ اوہدے بھرا وزیر سنگھ، امیر، مل دے نوں ماریا۔ وزیر سنگھ 1857ء دی جنگ آزادی دے غدار دھاڑا سنگھ دا دادا ہاتے امیر، مل دا راء احمد خان کھرل ہوراں دا دادا ہا۔ لوک کہانیاں موجب راء امیر دے بھرا امیر، مل دے کنور سنگھ راجا نوں قتل کیتا ہا۔ ویر دے کان دیکھو۔ (سعید بھٹا، کمال کہانی، لہور: سانجھ، 2006ء) 157-170۔ بوٹے شاہ دا ایہہ دچار کہ کھرلاں دھوکھے نال راجا کنور سنگھ نوں قتل کیتا ہا۔ لوک ادب ایہہ اہنگارا نہیں بھریندا۔
- 6 Bhagat Singh, A History of THE SIKH MISALS (Patiala: Punjabi University, 1993)256.
- 7 سعید بھٹا، ”احمد خان کھرل“، کتھی، دلی محمد قریشی، پنجم 2-7.1 (2005ء): 64۔
- 8 سعید بھٹا، ”احمد خان کھرل ا“، کتھی، خوشی میراٹی، پنجم 6.6 (2004ء): 55۔
- 9 اے۔ ڈی اعجاز، کال بلیدی (لہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 1986ء) 116۔
- 10 سعید بھٹا، ”احمد خان کھرل ا“، 56۔
- 11 سعید بھٹا، ”احمد خان کھرل ا“، 57۔

- 12 Syed Muhammad Latif, History of The Punjab (Lahore: progressive Books, 1984)379.
- 13 Syed Muhammad Latif , 572.
- 14 Dr Bakhshish Singh Nijjar, Punjab Under the British Rule (1849-1947) vol I (Lahore: Book Traders, N.D) 35.
- 15 Norman G. Barrier, The Punjab Alienation of Land Bill of 1900 (Durham: Duke University, 1966) 4.
- 16 Dr Bakhshish Singh Nijjar, 49.
- 17 Punjab Government, Mutiny Records Reports Part II (Lahore: Punjab Government Press, 1911) 44.
- 18 Punjab Government, 46.

